

Stavbegre og lagging i middelalderens Schleswig*

Byen Schleswig ligger på den jyske halvøy ved Sliens nordbredd et kort stykke nord for Hedeby, Schleswigs mer kjente forløper. Til forskjell fra Hedeby som lå øde siden middelalderen, skjuler gamle Schleswig seg under den nåværende by. I samband med bysaneringen under 70-tallet fikk arkeologene sjansen til å grave ut forskjellige, større områder, således det s.k. 'Schild' ved markedsplassen, d.v.s. i sentret av byen (ca 536 m²) og ved Plessenstraße en del av den gamle havnen (nesten 3 000 m²) i løpet av 8 år (Vogel 1982). Begge to har gode bevaringsforhold, særlig når det gjelder organiske fund: havnen p.g.a. at vannspeilet har hevet seg siden middelalderen og midtbyfeltet p.g.a. tykke gjødselslag som har hindret surstoffadgang og dermed forråtnelsen. Mens havneområdet funn først og fremst representerer den eldre utviklingsfasen, 1000-tallets senere halvdel, omfatter det andre gravningsfeltet på 'Schild' fire århundre, fra 1000-tallet til 1300-tallet. Det sistnevnte er også rikere på funn enn havnefeltet. Mer enn 90% av omtrent 10 000 funnstykker av tre kommer fra dette arealet. 70% av alle trefunn stammer igjen fra laggete kar og tønner.¹⁾

Tønner foreligger kun i ganske få rester, noen sekundært brukt til brønnkasser. Det har antagelig vært importerte tønner, som har gitt den første berøringen med den egentlige bøkertekniken i Norden. Den har kanskje initiert her den voksende betydningen av laggete kar i løpet av middelalderen. Framstillingsmåten ga også muligheten til materialinnsparing, som ikke var uinteressant i strøkene her, fordi man vet at allerede dengang ble visse trearter sjeldne. Stavenes utforming med deres tynnere laggpartier avviker fra den moderne skikken og i noen tilfeller var bunnene festet med tverrtre og plugger, slik man ennå gjorde det midt på 1700-tallet (Fougeroux de Bandaroy 1763). Også avstanden under og over laggen tilsvarende den dobbelte stavtykkelsen, som den var vanlig til idag. I denne sammenheng må man beklage at holdepunkter for tønnernes dateringer er så få og usikre, men med stor sannsynlighet er de alle importert. I Schleswig foreligger det hverken halvfabrikata eller fabrikkasjonsrester til dem og man mangler tilsvarende henvisninger i skriftlige kilder.

Annerledes er forholdene når det gjelder mellomstore åpne kar. Funnmengden beløper seg til godt over ett hundre stykker, deriblant noen halvferdige staver. Blant helfabrikata fantes det bare to rekonstruerbare åpne kar med to karakteristiske ørestaver. Disse har ~ 6 l henholdsvis ~ 12 l nyttevolum. Men så vidt man tør slutte fra enkelte stavers og enkelte bunnens dimensjoner, var de andre av lignende størrelser. Her påtreffes den eldre formen som smalner oppover, men allerede i de eldste funnhorisonter også den motsatte utformingen. Blant staver til slike kar dominerer de som har brede rektangulært profilerte laggete tilsavrende

* Forfatteren takker Dr. Heid G. Resi, Bergen, for språklige henvisninger og rettelser.

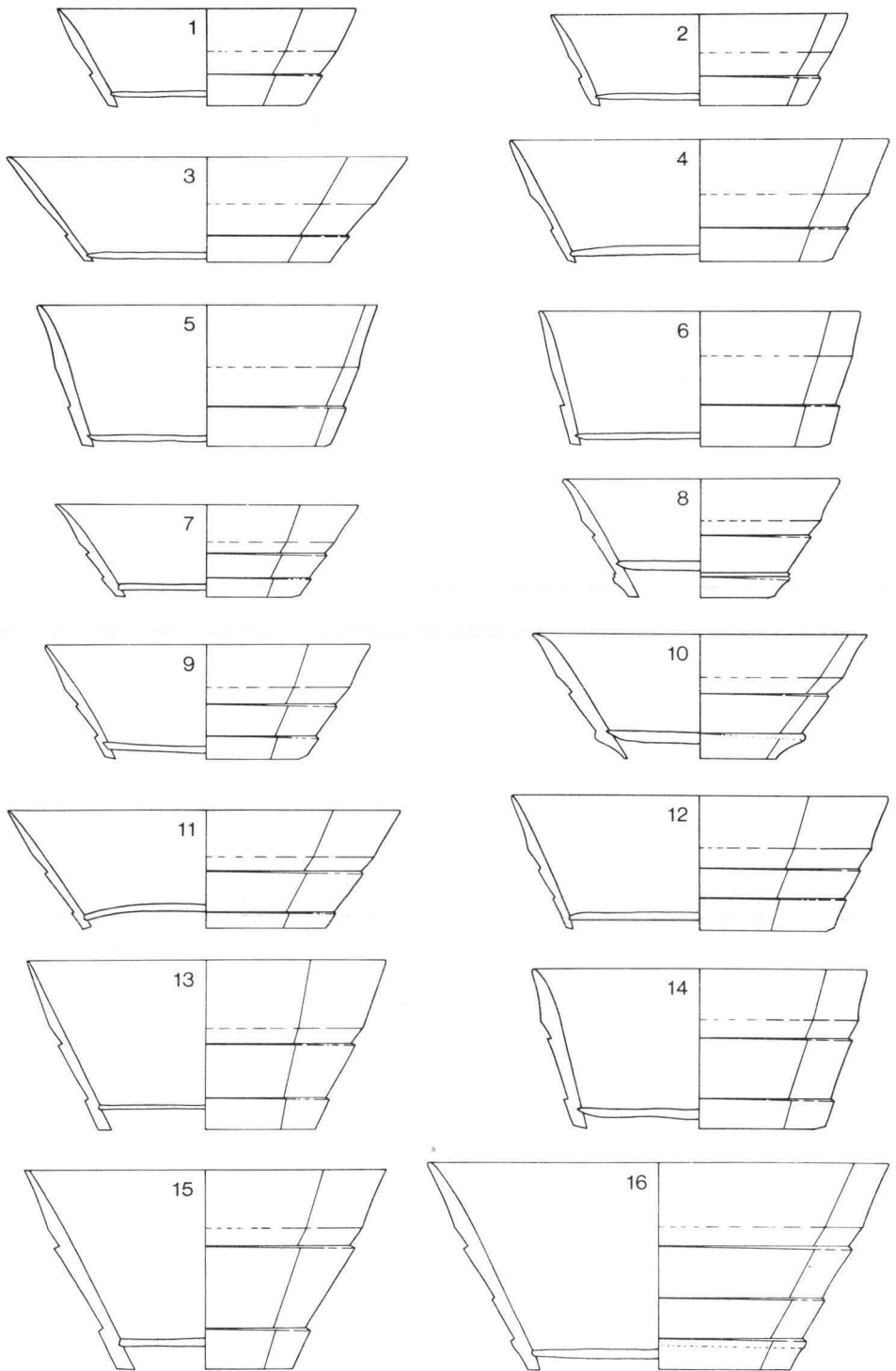

Fig. 1. Stavgbeger fra Schleswig. Forskjellige former og størrelser.

likeså rektangulært profilerte render på bunnplatene, som er den framherskende kantkonturen blant mellomstore eksemplarer der. Disse framstillingsdetaljer henviser til den teknikken som finnes beskrevet som lagging ennå fra våre dagers souvenir-artikkeltilvirkning (Weber 1978). Her blir bunnen laget først og deretter blir stavene tilpasset en etter en. Den synes å ha vært alminnelig i Norden og sannsynligvis også i Schleswig, da den finnes mest i eik (*Quercus*), en treart som hører hjemme i området. Fabrikasjonen på stedet dokumenteres ved tretten halvferdige staver. Samtidig vitner forkomsten av furu (*Pinus sylvestris*) og edelgran (*Abies alba*) om handelskontakter med nordøstlige henholdsvis sørlige land.

Den største gruppen blant vårt materiale var derimot små laggete kar som man med deres gamle navn som er overlevert i arkivalier må kalle for stavbegre (Ben-card 1969). Det dreier seg om kar (12—30 cm vide, 3—14 cm høye) av nåletre sammensatt av 8—11 tynne staver ($\sim 1/2$ cm) på en ennå tynnere bunn av ett stykke.²⁾ Staver og bunn ble fremstilt av radiale spaltete emner. De fleste av omtrent fem og ett halvt tusen staver ble funnet enkeltvis. Kun 46 begre kunne settes sammen. I det hele er vel 3 000 begerindividuer representert med forskjellige former og størrelser (fig. 1). De er tett mellom bunn og vegg med tyrtjære ifølge undersøkelser fra Magdeburg (Nickel 1959, 147). I Schleswig har i det minste i en del begre også veggstaver vært limet sammen. Formen på selve laggen, en tynn, ikke etterarbeidet, fliset fure beviser at begrene ble framstilt i bøkertechnikken, hvor man først gjør ferdig hele veggen, deretter skjærer inn laggen med et spesielt verktøy og så sprenger inn bunnen. Flere eksemplarer har vært malt rødt utenpå og inni.

De fleste begre har hatt to bånd, en hel del bare ett, mens enkelte har hatt tre. Unntaksvis forekommer fire bånd. Ikke bare p.g.a. denne forskjellen er nyttehøyden skiftende. Også lagghøyden varierer og dermed det tapte rommet under bunnfjølen. De som regel noe større begrene med to bånd har på denne måten flere variasjonsmuligheter enn de lave med ett. Samtidig påtreffer man ved denne gruppen de forskjellige profilformer, slik som innad svingende underkanter (fig. 1 .8, 10) og rektangulære, runde og andre fordypninger eller også ustående partier (fig. 1 .8, 10) til feste for båndet, som divergerer fra den normale trappetrinaktige utformingen. Ytterlige skilnader danner de tre ulike trearter i funnmaterialet: vanlig gran (*Picea*), edelgran (*Abies alba*) og furu (*Pinus sylvestris*); de siste to i mindre mengder.

Noen forskjeller har kronologisk bakgrunn, andre som skal belyses nærmere her er regionale. De eldste belegg for stavbegre har vi fra alemanniske graver omkring 600 e.kr. (Paulsen og Schach-Döriges 1972, 75 ff.). Der er begerformen bratt og trang, slik som enda nesten 600 år senere i Rhinområdet framstilt i 'Hortus deliciarum' (Christen 1981 og 1984). Noen blant Schleswigs eldste funn vitner antagelig om forbindelser dit: stavbegre av edelgran (*Abies alba*), tilsammen 4% av funnene. Edelgranens naturlige vekstområde er de middels høye fjellene som Schwarzwald, Vogesene, Erzgebirge og Böhmerwald. De tradisjonelle handelskontakter mellom Hedeby og Rhinlandet under vikingetiden sannsynliggjør en fortsettelse også med Schleswig på 1000-tallet og noe senere. Sammenligner man derimot de nevnte håndskriftillustrasjoner med vårt arkeologiske materiale, kan man likevel ikke fastslå særlig påfallende overenstemmelser. Riktignok finnes det en spesiell profilform med som regel to dype firkantete furer til båndfeste knyttet til edelgranstaver, som er nokså sjelden blant de øvrige, men disse karene er ikke særskilt høye og samtidig møter man ganske lave edelgrankar med bare ett bånd. Hvor vide disse begrene har vært, vet vi ikke, sålenge vi mangler tilhørende

bunner til edelgranstavene. Likeså har vi ikke dekning for å tolke alle edelgranstavene fra Schleswig som rester av importerte helfabrikata. Selv om vi sakner edelgranen blant våre vel to hundre råemner og halvfabrikata til begerstaver, må dette treet ha vært forarbeidet i Schleswig i form av allerede brukte gamle tønnestaver, for her fantes det flere med sekundære bearbeidelsesspor. Foreløpig kjenner vi bare enkelte trefunn bevart i innlandet. Blant disse få finnes de rektangulære, firkantete fordypninger til båndfeste i Tsjekkoslovakia (Novotný 1982, Taf. 20, 21) og i det sydlige Polen (Holubowicz 1956, 175 rys. 69), men vi mangler nøyaktige informasjoner og treartsbestemmelser.

Den i Schleswig framherskende trappetrinnformete profilen er den vanlige i nesten hele Østersjøområdet fra Novgorod via Polen, DDR, Schleswig-Holstein, Danmark og Sverige hen til Finland. Færre funn er kjent fra Nordsjøkysten: Bergen (Bartholin 1979), Ribe (Bencard 1969), Amsterdam (Baart et alii 1977), Southampton (Platt et alii 1975).³⁾ Hvor hyppig begrene har vært brukt som drikkekar bekrefter altarbilder (t.d. Dixel 1943, Abb. 54, 64; Neugebauer 1954, Taf. 24), en rekke kirkemalerier (t.d. Bencard 1969, 43 f.; Nyborg 1978, 35; Neugebauer 1954, Taf. 25) og noen håndskriftillustrasjoner, deriblant en fra Polen (Houbowicz 1956, rys. 113) med et eksemplar av den ekstremt vide formen som også finnes i Schleswig. Hvis vi ikke hadde dette bildet, som viser at denne skålen er et drikkekar, skulle man p.g.a. formen ha betvilt dette og tenkt på andre funksjonsmuligheter.

Hovedmaterialet til begrene i Schleswig er vanlig gran (*Picea*) med over 90%. Dette treet var også det eneste, uten unntak, som ble brukt til alle begerråstaver og halvfabrikata funnet i Schleswig. Den jyske halvøy tilhører ikke granens naturlige utbredelsesområde: de circumbaltiske landene. Ved siden av ferdige begre, må Schleswig altså ha vært forsynt også med råmateriale derifra. Beger av furu (*Pinus sylvestris*), som utgjør nesten 4%, tyder på handelskontakter i den samme geografiske retningen. Hvem var nu Schleswigs handelspartnere? Fra historiske kilder er vi orientert om havnen Danzigs betydningen innen trelasthandelen under middelalderen (Hirsch 1858; Enemark 1982²⁾), men ikke minst om tusenvis av stavbegre, ofte uttrykkelig kalt 'finske' (Uldall 1963), — som derfor er satt i samband med Vacka-Finlands store tregjenstandsproduksjon og Østersjøområdets forsyning derifra (Vilkuna 1932; Sahlberg 1954). Disse ble brakt til Danmark og Nordtyskland fra og med 1500-tallet. Å rekonstruere situasjonen noen arhundre tidligere blir dermed arkeologenes oppgave. Begynner utviklingen med enkel vedeksport? Hvorifra kom noe sjeldnere dels eldre begerformer? Hvor lenge har man kjent stavbegre i Finland, når begynner de store leveringer mot sør? Hvilken rolle spilte den sydlige Østersjøkysten, hvilken rolle spilte Sverige? Med nøyaktige formanalyser, typeinndeling og stikkprøveaktige treartsbestemmelser på de forskjellige funnsteder med stavbegre skulle man kunne løse disse åpne spørsmål og dermed bidra til et interessant kapittel i handelshistorien. En god del materiale er allerede for hånden.

1) Undersøkelsen skal utførligere publiseres innenfor rekken "Ausgrabungen in Schleswig".

2) I den arkeologiske litteraturen ble de først utførligere omtalt av W. Neugebauer 1954.

3) Rekken er ufullstendig. Mange funn er upublisererte. Bare unntaksvis finnes det treartsbestemmelser.

Litteratur

- Baart, J. et alii, 1977. *Oppgravningen in Amsterdam*. Amsterdam.
- Bartholin, Th., 1979. The Picea-Larix problem. *I A W A Bulletin* 1979/1. s. 7—10. Utrecht.
- Bencard, M., 1969. Stavbegre. *Mark og Montre*. Fra Sydvestjyske museer. s. 41—44. Esbjerg.
- Christen, A. (ed.), 1981 og 1984. *Le jardin des délices. Trente sept planches du Hortus Deliciarum mises en couleur par Mme C. Tisserant-Maurer*. 1 og 2. Mont s^{te} Odile.
- Dexel, W., 1943. *Holzgerät und Holzform. Über die Bedeutung der Holzformen für die deutsche Gerätekultur des Mittelalters und der Neuzeit*. Berlin.
- Enemark, P., 1982. Trelasthandel. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 18, sp. 589—593. u.s.
- Fougeroux de Bandaroy, 1763. *L'Art du Tonnelier*. Paris. tysk i: J.H.G. von Justi 1765. Schauplatz der Künste und Handwerke. Die Böttcherkunst. s. 2—84. Leipzig, Königsberg, Mietau.
- Hirsch, Th., 1858. *Danzigs Handels- und Gewerbegeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Leipzig.
- Holubowicz, W., 1956. *Opole w wiekach X—XII*. Katowice.
- Neugebauer, W., 1954. Typen mittelalterlichen Holzgeschirrs aus Lübeck. i: *Frühe Burgen und Städte*. s. 174—190. Berlin.
- Nickel, E., 1959. Eine mittelalterliche Fäkaliengrube in Magdeburg. *Prähistorische Zeitschrift* 37. s. 125—156.
- Novotný, B., 1982. Funde mittelalterlicher handwerklicher Erzeugnisse aus Iglau, Mähren. Von der zweiten Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen der Kommission für Burgenforschung und Mittelalterarchäologie* 31. (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philologisch-Historische Klasse, Denkschriften 156). Wien.
- Nyborg, E., 1978. *Fanden på veggen*. Wormianum.
- Paulsen, P. og Schach-Döriges, H., 1972. *Holzhandwerk der Alamannen*. Stuttgart.
- Platt, C. et alii, 1975. *Excavations in Medieval Southampton* 1953—1969. 2. *The finds*. Leicester.
- Sahlberg, I., 1954. Reflexioner om Vackafinnarnas träslöjd. *Finskt Museum* 61. s. 28—44.
- Uldall, K., 1963. Bordtøj av træ i Danmark omkring 1500-tallet. En arkivalisk undersøgelse. *Varbergs Museum årbok*. s. 109—130.
- Vilkuna, K., 1932. Om Vackafinnarnas forna träkärlsindustri. *Suomen Paperi- ja puutavarelehti — Pappers- och trävarutidskrift för Finland* 10. s. 390—401 og 11. s. 430—438.
- Vogel, V., 1982. *Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien* 1. s. 9—54. Neumünster.
- Weber, B., 1978. *Laggete kar fra Mindets Tomt*. Magisteravhandling i Nordisk Arkeologi. Oslo.